

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Галась Ірина Анатоліївна

УДК 343.132

**ТИМЧАСОВЕ ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА
ЯК ЗАХІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дніпро – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Науково-дослідному інституті публічного права.

Науковий керівник –

кандидат юридичних наук, доцент

Дрозд Валентина Георгіївна,

Державний науково-дослідний інститут МВС України,
провідний науковий співробітник 2-го науково-дослідного відділу
науково-дослідної лабораторії проблем правового
та організаційного забезпечення діяльності Міністерства.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Сімонович Давид Володимирович,

Харківський національний університет внутрішніх справ,
начальник відділу організації освітньо-наукової підготовки;

кандидат юридичних наук

Цуцкірідзе Максим Сергійович,

Національна поліція України,
заступник начальника Головного слідчого управління.

Захист відбудеться 24 квітня 2019 р. об 11-00 год. на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 08.727.02 Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ за адресою: 49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у загальній бібліотеці Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26).

Автореферат розіслано 21 березня 2019 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В.С. Березняк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. З метою своєчасного виявлення та розслідування кримінальних правопорушень в окрему главу Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК України) запроваджено інститут заходів забезпечення кримінального провадження, здійснення яких супроводжується обмеженням конституційних прав і свобод людини. Одним із видів таких заходів, передбачених ст. 131 КПК України, є тимчасове вилучення майна, процесуальний порядок здійснення якого унормований в главі 16 КПК України.

Саме на законодавчому рівні мають бути чітко передбачені підстави та процесуальний порядок здійснення тимчасового вилучення майна, а також встановлений порядок повернення такого майна. З однієї сторони, це дозволить уникнути необґрунтованого позбавлення або обмеження права власності, піддання особи примусу та ін. З іншої - забезпечить ефективне досягнення завдання кримінального провадження в частині повного й швидкого проведення розслідування і судового розслідування з тим, щоб кожний в міру своєї вини був притягнутий до відповідальності. Означене має корелюватися і здійснюватися через призму вимог ст. 41 Конституції України та положень ст. 16 КПК України, відповідно до яких позбавлення або обмеження права власності можливе не інакше як на підставах і в порядку, передбаченому законом.

Окремі проблемні питання тимчасового вилучення майна досліджувалися лише в контексті вивчення сутності, змісту, системи, підстав і порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження. У сучасній кримінальній процесуальній доктрині ваговий внесок у розробку даного питання здійснили О. В. Авраменко, Р. І. Благута, В. І. Галаган, І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренко, В. О. Гринюк, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, Г. К. Кожевніков, Л. М. Лобойко, В. В. Назаров, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, С. М. Смоков, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, А. Я. Хитра, С. С. Чернявський, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. О. Юхно та деякі інші науковці.

На дисертаційному рівні, зокрема з позиції засади недоторканності права власності у кримінальному провадженні, інститут тимчасового вилучення майна дослідила Г. М. Куцкір («Засада недоторканності права власності: поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні», 2015). Так, автором проаналізовано підстави та процесуальний порядок обмеження права власності без судового рішення під час тимчасового вилучення майна.

Питання здійснення судового контролю за дотриманням законності в кримінальному провадженні, зокрема й під час тимчасового вилучення майна, а також використання в ході такого контролю міжнародних стандартів кримінального судочинства знайшли своє висвітлення в монографії під авторством Л. Д. Удалової, Д. О. Савицького, В. В. Рожнової, Т. Г. Ільєвої («Функція судового контролю у кримінальному процесі», 2015).

Розвиток наукової думки щодо заходів забезпечення кримінального провадження у кримінальному процесі України, морально-правові критерії

застосування цих заходів та їх класифікація стали предметом монографічного дослідження, проведеного Л. Д. Удаловою, Д. О. Савицьким, А. Е. Руденко («Заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб», 2016). Цими вченими проаналізовані підстави, мета та спосіб тимчасового вилучення майна. Натомість, поза межами дослідження залишилися питання щодо становлення та розвитку цього інституту в кримінальному процесі України, не вивчено зарубіжний досвід регламентації тимчасового вилучення майна та ін.

Грунтовне дослідження теоретичних, правових та праксеологічних проблем застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України проведено В. І. Фаринником («Застосування заходів забезпечення кримінального провадження: теорія та практика», 2017). Зокрема, науковцем з'ясовано сутність і місце заходів забезпечення у вирішенні завдань кримінального провадження, висвітлено правові та праксеологічні проблеми застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження, а також наведено особливості контрольно-наглядової діяльності при застосуванні вказаних заходів. При цьому питання тимчасового вилучення майна висвітлюються поверхнево, а основна увага приділяється накладенню арешту на майно, в тому числі яке було тимчасово вилучене.

Питанням розгляду слідчим суддею, судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження приділив увагу В. А. Завтур («Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження», 2017).

Проте, незважаючи на велику кількість важливих положень, сформульованих у працях названих та інших правників, нині залишається чимало як невирішених, а так і дискусійних питань. Зокрема, в юридичній літературі неповно досліджено підстави та порядок тимчасового вилучення майна, а комплексне вивчення проблем, пов'язаних із визначенням сутності, правової природи та місця тимчасового вилучення майна в системі заходів забезпечення кримінального провадження, а також гарантій захисту прав, свобод і законних інтересів особи під час здійснення цього заходу не проводилися взагалі. Разом із тим розробка зазначених проблем вельми важлива не тільки для теорії кримінального процесу, але й для практичних працівників, які в своїй щоденній діяльності зіштовхуються з обмеженням прав, свобод та законних інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Таким чином, відсутність комплексного дослідження, присвяченого теоретичним питанням тимчасового вилучення майна і низки прикладних проблем, що виникають під час його здійснення, свідчить про актуальність теми дисертаційного дослідження і обумовило її обрання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25.08.2015 № 501/2015; Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів

України від 23.11.2015 № 1393-р; Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016-2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016.

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є одержання нових наукових результатів, спрямованих на формування належного процесуального порядку тимчасового вилучення майна, а також науково-обґрунтованих рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування в аспекті предмета дослідження.

Для досягнення поставленої мети були поставлені такі *задачі*:

- прослідкувати генезу тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України;
- охарактеризувати правову природу тимчасового вилучення майна, на підставі чого визначити його місце в системі заходів забезпечення кримінального провадження;
- здійснити правовий аналіз регламентації тимчасового вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві інших країн;
- розкрити підстави тимчасово вилученого майна;
- систематизувати та надати характеристику суб'єктів тимчасового вилучення майна;
- охарактеризувати процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна;
- вивчити стан забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна та запропонувати засоби їх реалізації;
- з'ясувати сутність і зміст прокурорського нагляду під час тимчасового вилучення майна;
- визначити значення судового контролю за дотриманням законності при тимчасовому вилученні майна, виокремити й охарактеризувати форми такого контролю.

Об'єктом дослідження виступають правовідносини, що виникають, змінюються та припиняються під час тимчасового вилучення майна як заходу забезпечення кримінального провадження.

Предметом дослідження є тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження.

Методи дослідження обрано з огляду на визначені в роботі мету й завдання, специфіку об'єкта і предмета дослідження. *Історико-правовий метод* надав можливість прослідкувати генезис тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України (підрозділ 1.1). *Діалектичний та формально-логічний метод* пізнання використано для аналізу й уточнення понятійного апарату за тематикою дослідження (у всіх розділах). За допомогою *системно-структурного та структурно-функціонального методу* визначено місце тимчасового вилучення майна; розкрито підстави для його здійснення; проаналізовано процесуальні повноваження суб'єктів, які мають право тимчасово вилучити майно; з'ясовано сутність і зміст прокурорського нагляду під час тимчасового вилучення майна;

визначено значення судового контролю за дотриманням законності при тимчасовому вилученні майна, виокремити й охарактеризувати форми його здійснення (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.2, 3.3). *Порівняльно-правовий метод* покладено в основу аналізу й співставлення положень чинного кримінального процесуального законодавства України й інших країн (підрозділ 1.3). Використання *методу прогнозування та логіко-нормативного методу* надало можливість розробити й сформулювати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування в аспекті предмета дослідження (розділи 1-3). *Соціологічні методи* застосовувалися для отримання емпіричних даних у вигляді опитування респондентів із питань тимчасового вилучення майна, а *статистичні* - для узагальнення результатів опитування практичних працівників, а також судової практики (розділи 1-3). Обрані методи дослідження застосовано у їх взаємозв'язку і взаємозалежності, що забезпечило повноту й об'єктивність отриманих наукових результатів, а також обґрунтованість сформульованих у дисертації висновків, пропозицій та рекомендацій.

Теоретичною основою дисертації є наукові праці з теорії держави і права, конституційного, міжнародного, кримінального, кримінального процесуального права, тощо.

Інформаційну та нормативно-правову базу роботи становлять: Конституція України; міжнародно-правові акти; закони України; Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року; Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року; Кримінально-процесуальні кодекси деяких країн пострадянського простору.

Емпіричну базу дисертації становлять: аналітичні матеріали Державної судової адміністрації України; узагальнення судової практики Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ; оприлюднені матеріали слідчої та судової практики; рішення Європейського суду з прав людини; статистична звітність Генеральної прокуратури України; матеріали вивчення 146 кримінальних проваджень; результати опитування 21 прокурора, 153 слідчих, 49 слідчих суддів і суддів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній кримінальній процесуальній науці комплексним дослідженням, яке присвячено проблемам тимчасового вилучення майна як заходу забезпечення кримінального провадження, на підстав чого сформовано теоретичні висновки і пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування. За результатами дослідження розроблено нові наукові положення, висновки і пропозиції, що мають важливе теоретичне та практичне значення, найбільш значущими з яких є:

уперше:

- на основі аналізу історичних пам'яток права виокремлено чотири етапи становлення та розвитку інституту тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України: 1) поява перших згадок у положеннях писемного права князівств про пошук і вилучення речового доказу в ході виявлення та вилучення поличного, обшуку; 2) виокремлення у 1864 році обшуку та виїмки як засобів збирання доказів

у справі; 3) вдосконалення інституту обшуку та виїмки, починаючи з часів Радянської України і завершуючи періодом незалежності; 4) прийняття в 2012 році КПК України, в якому вперше на законодавчому рівні запроваджено у вітчизняний кримінальний процес заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема й тимчасове вилучення майна;

- місце тимчасового вилучення майна в системі заходів забезпечення кримінального провадження визначено із урахуванням таких його ознак: пов'язано з обмеженням права власності; спрямовано на збирання і збереження речових доказів; є передумовою для накладення арешту на майно; проводиться виключно під час затримання, огляду, обшуку;

- на підставі аналізу кримінального процесуального законодавства інших країн аргументовано доцільність закріплення в КПК України можливості тимчасово вилучити майна не тільки під час затримання, огляду, обшуку, а й як самостійного заходу на підставі ухвали слідчого судді або суду;

удосконалено:

- теоретичні напрацювання щодо оптимізації процесуального порядку арешту тимчасово вилученого майна шляхом доповнення переліку підстав арешту; законодавчого закріплення правового статусу тимчасово вилученого майна; передбачення можливості та процедури продовження терміну подання клопотання про арешт тимчасово вилученого майна; розширення переліку обставин, що підлягають з'ясуванню при вирішенні питання про арешт тимчасово вилученого майна;

- класифікацію суб'єктів тимчасового вилучення майна за критеріями, які найбільш повно характеризують процедуру реалізації ними своїх процесуальних прав і обов'язків: спрямуванням діяльності; характером повноважень; обов'язковістю їх участі в тимчасовому вилученні майна; етапом тимчасового вилучення майна;

- наукові підходи до характеристики процесуального порядку повернення тимчасово вилученого майна як передбаченого законодавцем механізму поновлення обмеженого права власності з метою недопущення зловживань з боку уповноважених службових осіб, а також захисту прав, свобод і законних інтересів осіб;

- розуміння забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна як складного механізму, який представлений системою засобів (гарантіями та правозастосовною діяльністю основних суб'єктів тимчасового вилучення майна, котрі безпосередньо його вилучають і виконують контрольні-наглядові функції) і факторів, що створюють необхідні умови для реалізації прав, свобод та законних інтересів особи, в якій вилучено майно;

- положення про систематизацію повноважень прокурора, якими він наділяється під час здійснення прокурорського нагляду, що спрямовані на: 1) своєчасне виявлення та недопущення порушень прав, свобод і законних інтересів особи; 2) припинення й відновлення порушень прав, свобод і законних інтересів особи;

дістало подальшого розвитку:

- науковий підхід до визначення основних ознак і трактування заходів

забезпечення кримінального провадження як передбачених законом заходів кримінального процесуального примусу, пов'язаних із обмеженням прав і свобод учасників кримінального провадження, які застосовуються з метою створення сприятливих умов для вирішення закріплених КПК України завдань кримінального провадження;

- наукова позиція щодо представлення системи правового регулювання тимчасового вилучення майна в залежності від ієрархії нормативно-правових актів за юридичною силою;

- обґрунтування визначення поняття «прокурорський нагляд при застосуванні тимчасового вилучення майна» через зазначення суб'єктного складу, способів і засобів здійснення, а також його спрямованості;

- теоретичні положення про діяльність слідчого судді, спрямовану на перевірку законності та обґрунтованості обмеження конституційного права власності осіб у кримінальному провадженні, а також недопущення їх порушень під час тимчасового вилучення майна шляхом розгляду клопотання про арешт майна та розгляду скарг на рішення, дії та бездіяльність слідчого і прокурора;

- пропозиції щодо внесення змін і доповнень до КПК України стосовно вдосконалення процесуального порядку тимчасового вилучення майна й арешту майна як заходів забезпечення кримінального провадження.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у дисертації положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у:

– науковій діяльності – для подальшого розроблення питань процесуального порядку тимчасового вилучення майна (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27.12.2018 р.);

– навчальному процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Актуальні питання кримінального процесуального права», «Виконавче провадження у кримінальному процесі», «Доказування в кримінальному провадженні», «Кримінально-процесуальне доказування», «Міжнародна правова допомога в кримінальному провадженні», «Організація взаємодії підрозділів під час проведення досудового розслідування», «Організація роботи слідчо-оперативної групи», «Особливі порядки кримінального провадження», «Практикум зі складання кримінально-процесуальних документів», підготовки окремих підрозділів (глав) підручників, навчальних посібників та методичних рекомендацій (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 28.12.2018 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертації оприлюднені на науково-практичних конференціях, а саме: «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» (м. Одеса, 2015 р.); «Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя» (м. Дніпропетровськ, 2016 р.); «Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього» (м. Дніпро, 2017 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у семи статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України та наукових періодичних виданнях інших держав та трьох тезах наукових доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із основної частини (вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків), списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 206 сторінок, з яких основного тексту – 166 сторінок. Список використаних джерел складається із 186-и найменувань та займає 20 сторінок. Додатки розміщено на 7-и сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, окреслено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами та гратами, розкрито мету, задачу, об'єкт, предмет і методи дослідження, висвітлено наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведено відомості про апробацію результатів, публікації, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Правові основи формування інституту тимчасового вилучення майна» складається з трьох підрозділів, присвячених дослідженню генезису тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України; з'ясуванню місця тимчасового вилучення майна в системі заходів забезпечення кримінального провадження; аналізу врегулювання інституту тимчасового вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві інших країн.

У *підрозділі 1.1 «Генезис тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України»* на основі ретроспективного аналізу досліджено історичні пам'ятки права, які стали підґрунтям для зародження, становлення та розвитку цього інституту кримінального процесуального права. Наголошено, що вивчення історичних аспектів даного питання дозволить усвідомити мету тимчасового вилучення майна, а також забезпечити її ефективну реалізацію. Зауважується, що тимчасове вилучення майна не просто захід забезпечення кримінального провадження, а процесуальна дія, що дозволяє збирати докази в кримінальному процесі. Тобто вказаний інститут є невід'ємним елементом діяльності з доказування в кримінальному провадженні.

Проаналізовано існуючі наукові напрацювання з питань історичних передумов становлення і розвитку кримінального процесуального права в Україні. Розглянуто політико-правові засади формування інституту тимчасового вилучення майна за часи перебування українських земель у складі Київської Русі, під владою Великого князівства Литовського, Польщі та Російської імперії, епоху радянського режиму та на сучасному етапі, тобто з моменту проголошення незалежності України.

У *підрозділі 1.2 «Тимчасове вилучення майна в системі заходів забезпечення кримінального провадження»* досліджено сутність та зміст поняття «заходи забезпечення кримінального провадження», у зв'язку із чим проаналізовано відповідні нормативно-правові та доктринальні джерела. Звернено увагу на наукові підходи до співвідношення заходів забезпечення кримінального провадження та заходів кримінального процесуального примусу. Встановлено, що заходи забезпечення кримінального провадження являють собою передбачені законом заходи процесуального примусу, пов'язані з обмеженням прав і свобод

особи, які застосовуються з метою створення сприятливих умов для вирішення завдань кримінального провадження. З'ясовано наукові позиції і точки зору щодо класифікації заходів забезпечення кримінального провадження.

Проаналізовано законодавчий підхід до розуміння сутності та мети тимчасового вилучення майна як заходу забезпечення кримінального провадження. Визначено основні ознаки досліджуваного інституту, в тому числі й такі, що відображають його специфіку серед інших заходів забезпечення кримінального провадження. На підставі проведеного дослідження викладено власну думку щодо особливостей тимчасового вилучення майна як заходу забезпечення кримінального провадження та визначено його місця серед них.

У підрозділі 1.3 «Тимчасове вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві інших країн» наголошено, що інститут тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України є відносно новим, через що виникають окремі проблеми під час його здійснення. У зв'язку із цим наголошено на необхідності проаналізувати процесуальне законодавство зарубіжних країн задля виявлення як спільних, так і відмінних правових норм, що регулюють порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а саме тимчасового вилучення майна, та розробки на цій основі рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства України в частині регламентації процедури здійснення тимчасового вилучення майна.

Досліджено кримінальне процесуальне законодавство, зокрема в частині регламентації тимчасового вилучення майна, таких країн: Сполучені Штати Америки, Великобританія; Франція; Федеративна Республіка Німеччина; Бельгія; Данія, Греція, Чеська Республіка, Республіка Білорусь. На цій основі визначено особливості правової регламентації у зазначених країнах застосування тимчасового вилучення майна, а також сформульовані пропозиції щодо використання певних аспектів зарубіжного досвіду у цій сфері з метою вдосконалення правового регулювання даного інституту в Україні.

Розділ 2 «Процесуальний порядок тимчасового вилучення майна» складається з трьох підрозділів, присвячених аналізу правового регулювання та підстави арешту тимчасово вилученого майна; дослідженню суб'єктів тимчасового вилучення майна, вивченню процесуального порядку повернення тимчасово вилученого майна.

У підрозділі 2.1 «Правове регулювання та підстави арешту тимчасово вилученого майна» зазначається, що фундаментальні положення щодо арешту тимчасово вилученого майна закріплені у документах вищої юридичної сили, а саме на рівні Основного Закону – Конституції України, а також ряді міжнародних договорів. Проаналізовано закріплені у чинному кримінальному процесуальному законодавстві положення щодо порядку та підстав арешту майна.

Звернено увагу на співвідношення термінів «речовий доказ» і «тимчасово вилучене майно». Розглянуто існуючі наукові позиції з цього приводу. З'ясовано, яке майно є «тимчасово вилученим», задля чого вивчено відповідні законодавчі та доктринальні джерела. Розглянуто проблемні аспекти строків подання клопотання про арешт тимчасово вилученого майна. Проаналізовано порядок та наслідки

розгляду слідчим суддею, судом клопотання про арешт тимчасово вилученого майна. Досліджено наукові думки з приводу проблемних аспектів процесуального порядку арешту тимчасово вилученого майна.

На підставі проведеного дослідження встановлено, що правове регулювання арешту тимчасово вилученого майна має ієрархічний характер і представлено відповідними положеннями Конституції України, ратифікованих Україною міжнародних договорів, КПК та інших законів України. При цьому, на сьогоднішній день основним джерелом, яке безпосередньо здійснює правову регламентацію арешту тимчасово вилученого майна, є КПК України. Акцентовано увагу на недоліках правового регулювання арешту тимчасово вилученого майна в положеннях КПК України.

У підрозділі 2.2 «Суб'єкти тимчасового вилучення майна» акцентовано увагу на тому, що тимчасове вилучення майна, як захід кримінального процесуального примусу, застосовується уповноваженими державними органами та особами. Вказується, що суб'єкти тимчасового вилучення майна чітко визначені в кримінальному процесуальному законодавстві, а характер і обсяг їх повноважень напряду залежать від ролі, яку вони виконують під час застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасове вилучення майна.

На підставі вивчення положень чинного законодавства, а також доктринальних джерел, досліджено систему суб'єктів кримінального провадження. До кола даних суб'єктів віднесено: суд (слідчий суддя, суд); сторону обвинувачення (прокурор, органи досудового слідства); сторону захисту (підозрюваний, обвинувачений, їх представники); потерпілого (представник потерпілого); інших учасників кримінального процесу (експерт, спеціаліст, перекладач, цивільний позивач, цивільний відповідач тощо).

Зазначається, що коло суб'єктів тимчасового вилучення майна можна класифікувати на декілька груп в залежності від обраного критерію для їх поділу, наприклад, за спрямуванням діяльності прийнято виокремлювати суб'єктів, які здійснюють тимчасове вилучення майна, й особи, по відношенню до яких застосовується вказаний захід забезпечення кримінального провадження (підозрюваний; інша особа, у володінні якої перебуває майно, що підлягає тимчасовому вилученню); в залежності від характеру повноважень варто розрізняти осіб, котрі здійснюють контрольно-наглядові функції за діяльністю з тимчасового вилучення майна й подальшого його арешту (слідчий суддя, суд, прокурор); осіб, які тимчасово вилучають майно (прокурор, слідчий, уповноважена особа); осіб, які забезпечують схоронність тимчасово вилученого майна (особа, відповідальна за збереження речових доказів).

Запропоновано в залежності від обов'язковості участі в тимчасовому вилученні майна його суб'єктів розділити на дві групи: основні учасники тимчасового вилучення майна та додаткові. За результатами вивчення положення чинного законодавства, а також враховуючи відповідні наукові позиції, досліджено правовий статус зазначених груп суб'єктів.

У підрозділі 2.3 «Процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна» проаналізовано коло закріплених у чинному законодавстві підстав

повернення тимчасово вилученого майна. Досліджено повноваження суб'єктів кримінального провадження, уповноважених вирішувати питання про повернення тимчасово вилученого майна. Розглянуто процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна.

Звернено увагу на проблеми порушення законності уповноваженими суб'єктами під час вирішення питання про повернення тимчасово вилученого майна. Розглянуто наукові точки зору з цього приводу, а також судову практику. Наголошено на тому, що процесуальний механізм повернення тимчасово вилученого майна на даний момент не має належного законодавчого унормування. Положення КПК України, в яких закріплено процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна, не у повній мірі відповідають іншим положенням кримінального процесуального законодавства, що призводить до їх неодноманітного застосування представниками органів досудового слідства

Розділ 3 «Гарантії захисту прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна» складається з трьох підрозділів, присвячених дослідженню забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна; з'ясуванню сутнісного змісту та проблем прокурорського нагляду при застосуванні тимчасового вилучення майна; вивченню проблематики судового контролю за законністю проведення тимчасового вилучення майна.

У підрозділі 3.1 «Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна» розглянуто наукові точки зору щодо значення та проблемних аспектів забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи у галузі кримінальної процесуальної діяльності. Встановлено, що під забезпеченням прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна слід розуміти діяльність державних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, щодо застосування правових засобів, спрямованих на створення належних умов для реалізації особою, в якій вилучається майно, прав, свобод і законних інтересів, а також їх захист.

Досліджено доктринальні підходи до розуміння сутнісного змісту поняття прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, а також їх забезпечення. Наголошено, що забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи в цілому та під час тимчасового вилучення майна зокрема направлено на недопущення порушення встановлених законом прав, свобод і законних інтересів особи. Проте, якщо все ж таки порушення відбулося, то вказана система засобів буде спрямовуватися на їх поновлення. Акцентовано увагу, що забезпечення прав, свобод і законних інтересів є складним механізмом, який представлений системою засобів, що гарантують необхідні умови реалізації прав та свобод людини і громадянина.

Проведено класифікацію гарантій захисту прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна на підставі таких критеріїв, як: характер і зміст. За змістом виокремлено контрольні та процедурні гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна, а за характером – норми та принципи права, в тому числі

міжнародні гарантії; судовий захист порушених прав, свобод і законних інтересів особи; прокурорський нагляд при здійсненні тимчасового вилучення майна; судовий контроль за дотриманням законності здійснення тимчасового вилучення майна; відповідальність за порушення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна. З урахуванням положень чинного законодавства, а також відповідних наукових напрацювань охарактеризовано сутність та значення зазначених груп гарантій.

У підрозділі 3.2 *«Прокурорський нагляд при застосуванні тимчасового вилучення майна»* зазначається, що особлива роль у питанні забезпечення законності кримінального провадження, особливо на стадії досудового слідства, належить прокурору, однією із ключових функцій якого, згідно з діючим законодавством, є нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство.

Досліджено сутнісний зміст і співвідношення понять «контроль» та «нагляд», у зв'язку із чим проаналізовано відповідні доктринальні та нормативно-правові джерела. Наголошено, що не дивлячись на спільність мети, яку переслідують контроль і нагляд, дані види діяльності є різними категоріями, так як відрізняються суб'єктом, засобами та способами реалізації.

Проаналізовано наукові підходи до тлумачення сутності та значення прокурорського нагляду. Досліджено законодавчі підстави та порядок здійснення прокурором даного нагляду. Звернено увагу на співвідношення термінів «прокурорський нагляд» і «процесуальне керівництво прокурора». Зазначається, що прокурорський нагляд є ширшим терміном і поглинає в себе процесуальне представництво, так як у формі останнього реалізується в кримінальному провадженні. З'ясовано коло основних повноважень прокурора щодо здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування. Наголошено, що оскільки тимчасове вилучення майна за своїм характером є заходом, що обмежує конституційне право власності, прокурору необхідно звертати більш пильну увагу на дотримання законності під час його здійснення. Здійснюючи прокурорський нагляд при здійсненні тимчасового вилучення майна, прокурор має не допустити порушень прав, свобод і законних інтересів особи, а виявлені порушення були усунені. Визначено та охарактеризовано основні наглядові повноваження прокурора при здійсненні тимчасового вилучення майна.

У підрозділі 3.3 *«Судовий контроль за законністю проведення тимчасового вилучення майна»* зазначається, що реформа кримінального процесуального законодавства розширила контрольні повноваження слідчого судді у досудовому провадженні, що є надзвичайно важливим кроком на шляху зміцнення гарантій законності. Такий крок є цілком виправданим і відповідає загальноприйнятим міжнародним стандартам і потребам юридичної практики в галузі кримінального судочинства. Розглянуто наукові точки зору щодо значення судового контролю для забезпечення законності проведення заходів забезпечення кримінального провадження, в тому числі тимчасового вилучення майна.

На підставі аналізу доктринальних та нормативно-правових джерел з'ясовано сутнісний зміст поняття «судовий контроль». Запропоновано під судовим

контролем за законністю тимчасового вилучення майна розуміти здійснювану у встановленому законом порядку діяльність слідчого судді, спрямовану на перевірку законності та обґрунтованості обмеження конституційного права власності осіб, а також недопущення його порушення.

Досліджено наукові позиції щодо основних видів і форм судового контролю. Виокремлено такі форми судового контролю за законністю здійснення тимчасового вилучення майна: розгляд слідчим суддею, судом клопотання про арешт тимчасово вилученого майна та розгляд слідчим суддею скарг на рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора. Висвітлено підстави та юридичний порядок реалізації слідчим суддею, судом зазначених форм контролю за законністю тимчасового вилучення майна. Звернено увагу на проблемні аспекти здійснення судового контролю з даного питання, з огляду на що акцентовано увагу на необхідності використовувати практики ЄСПЛ.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає в розв'язанні комплексу теоретичних та практичних проблем правового регулювання та застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасове вилучення майна. В результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення тимчасового вилучення майна. Основні з них такі.

1. Здійснено комплексний історичний аналіз становлення та розвитку тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України. Визначено, що становлення цього інституту розпочалося з часів Київської Русі. З'ясовано, що передумовою законодавчого закріплення тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України було збирання доказів у провадженні шляхом їх фактичного вилучення під час проведення обшуку та виїмки, а в окремих випадках – затримання.

2. Запропоновано під заходами забезпечення кримінального провадження розуміти передбачені законом заходи кримінального процесуального примусу, пов'язані з обмеженням прав і свобод особи, які застосовуються з метою створення сприятливих умов для вирішення закріплених КПК України завдань кримінального провадження. Проаналізовано сутність та мету тимчасового вилучення майна. Виокремлено відмінні ознаки тимчасового вилучення майна в системі заходів забезпечення кримінального провадження (пов'язано з обмеженням права власності; спрямовано на збирання і збереження речових доказів; є передумовою для накладення арешту на майно; проводиться виключно під час затримання, огляду, обшуку).

3. Проаналізовано процесуальне законодавство країн англо-американської (Об'єднане Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, США) та континентальної (Франція, ФРН, Бельгія, Данія, Грецька Республіка, Чеська Республіка, Республіка Білорусь, Російська Федерація) системи права з метою виявлення як спільних, так і відмінних правових норм, що регулюють порядок

тимчасового вилучення майна, та розробки на цій основі рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства України в частині його регламентації. Запропоновано в ст. ст. 167-168 КПК України закріпити можливість здійснення тимчасового вилучення майна по аналогії із законодавством зарубіжних країн не тільки під час проведення затримання, огляду, обшуку, а й як самостійного заходу на підставі ухвали слідчого судді або суду.

4. Вказано, що правове регулювання арешту тимчасово вилученого майна має ієрархічний характер. Встановлено систему правового регулювання тимчасового вилучення майна, яка представлена Конституцією України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України й іншими законами України. Констатовано, що потрібно доповнити КПК України положеннями, які визначали б правовий статус тимчасово вилученого майна; можливість і процедуру продовження терміну подання клопотання про арешт тимчасово вилученого майна; розширений перелік обставин, що підлягають з'ясуванню при вирішенні питання про арешт тимчасово вилученого майна.

5. З урахуванням етапів застосування тимчасового вилучення майна, а також системи та структури суб'єктів кримінального провадження в цілому запропоновано класифікацію суб'єктів тимчасового вилучення майна та надано їх характеристику. Запропоновано виокремлювати суб'єктів тимчасового вилучення майна за спрямуванням діяльності (суб'єкти, які здійснюють тимчасове вилучення майна, й особи, по відношенню до яких застосовується вказаний захід забезпечення кримінального провадження); характером повноважень (особи, котрі здійснюють контрольно-наглядові функції за діяльністю з тимчасового вилучення майна й подальшого його арешту; особи, які тимчасово вилучають майно; особи, які забезпечують схоронність тимчасово вилученого майна); обов'язковістю участі в тимчасовому вилученні майна (основні та додаткові учасники тимчасового вилучення майна).

6. Проаналізовано підстави повернення тимчасово вилученого майна. Встановлено, що механізм повернення тимчасово вилученого майна не має якісного законодавчого відображення, тому функціонує неналежним чином. Обґрунтовано доцільність доповнити главу 16 КПК України «Тимчасове вилучення майна» ст. 1691 «Вирішення прокурором питання про безпідставність тимчасового вилучення майна», в якій запропоновано закріпити процедуру звернення до прокурора слідчого з клопотанням про арешт тимчасово вилученого майна для отримання погодження та процедуру звернення підозрюваного чи осіб, у володінні яких перебувало тимчасово вилучене майно, з клопотанням про перевірку наявності підстав і дотримання порядку тимчасового вилучення майна. У вказаній нормі варто визначити перелік обставин, які повинен з'ясувати прокурор, розглядаючи зазначені звернення; строки такого розгляду; форму та зміст прийнятого рішення; строки виконання прийнятого рішення.

7. Встановлено, що забезпечення прав, свобод і законних інтересів під час тимчасового вилучення майна є складним механізмом, який представлений системою засобів, що гарантують необхідні умови реалізації прав та свобод особи при його здійсненні. Серед засобів забезпечення прав, свобод і законних інтересів

виокремлено гарантії та правозастосовну діяльність основних суб'єктів тимчасового вилучення майна, котрі безпосередньо його вилучають і виконують контрольні та процедурні функції. Запропоновано за змістом виокремлювати контрольні та процедурні гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна, а за характером – норми та принципи права, в тому числі міжнародні гарантії; судовий захист порушених прав, свобод і законних інтересів особи; прокурорський нагляд при здійсненні тимчасового вилучення майна; судовий контроль за дотриманням законності тимчасового вилучення майна; відповідальність за порушення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна.

8. Прокурорський нагляд при здійсненні тимчасового вилучення майна визначено як сукупність безперервних дій прокурора, спрямованих на дотримання законності під час тимчасового вилучення майна й арешту тимчасово вилученого майна, що реалізується ним у рамках наділених законом повноважень для своєчасного виявлення, припинення та недопущення порушень прав, свобод і законних інтересів особи. Охарактеризовано наглядові повноваження прокурора при здійсненні тимчасового вилучення майна.

9. Запропоновано під судовим контролем за дотриманням законності при тимчасовому вилученні майна розуміти здійснювану у встановленому законом порядку діяльність слідчого судді, суду спрямовану на перевірку законності та обґрунтованості обмеження конституційного права власності осіб у кримінальному провадженні, а також недопущення їх порушень. Виокремлено й охарактеризовано дві форми реалізації вказаного контролю – розгляд слідчим суддею, судом клопотання про арешт тимчасово вилученого майна та розгляд слідчим суддею, судом скарг на рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора. Зазначено, що під час здійснення судового контролю за дотриманням законності щодо тимчасового вилучення майна необхідно застосовувати практики ЄСПЛ.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Галась І.А. Процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 2. Том 3. С. 263–268.

2. Галась І.А. Суб'єкти тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 5. Том 1. С 210–215.

3. Галась І.А. Правове регулювання та підстави арешту тимчасово вилученого майна. *Visegrad journal on human rights*. 2017. № 5. Р. 159–163.

4. Галась І.А. До характеристики окремих суб'єктів тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 6. Том 4. С. 145–150.

5. Галась І.А. До проблеми визначення поняття судового контролю за законністю проведення тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Випуск 43.

Т. 4. С. 184–189.

6. Галась І.А. Тимчасове вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві країн англосаксонської правової системи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2018. № 36. С. 134–139.

7. Галась І.А. Прокурорський надзор при примененні временного изъятія имущества. *Право и политика*. 2017. № 4. С. 112–117.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Галась І.А. Досвід Франції у тимчасовому вилученні майна в кримінальному процесуальному законодавстві. «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 11-12 грудня 2015 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. С. 130–132.

9. Галась І.А. Досвід Німеччини у тимчасовому вилученні майна в кримінальному процесуальному законодавстві. Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 6-7 травня 2016 р. Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2016. С. 113–115.

10. Галась І.А. Генеза тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України. Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього: Матеріали міжнародної науко-во-практичної конференції, м. Дніпро, 13-14 січ. 2017 р. Дніпро : ГО «Правовий світ», 2017. С. 91–93.

АНОТАЦІЯ

Галась І.А. Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Дніпро, 2019.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає в розв'язанні комплексу теоретичних та практичних проблем правового регулювання та застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасове вилучення майна. В результаті проведеного дослідження сформульовано ряд висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення тимчасового вилучення майна.

Розкриваються етапи становлення та розвитку тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України. Характеризується правова природа тимчасового вилучення майна, на підставі чого визначається його місце в системі заходів забезпечення кримінального провадження. Здійснюється правовий аналіз регламентації тимчасового вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві інших країн. Розкриваються підстави тимчасово вилученого майна. Систематизується та надається характеристика суб'єктів тимчасового вилучення

майна. Характеризується процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна. Досліджується стан забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна та пропонуються засоби їх реалізації. З'ясовуються сутність і зміст прокурорського нагляду під час тимчасового вилучення майна. Розкривається значення судового контролю за дотриманням законності при тимчасовому вилученні майна, виокремлюються й характеризуються форми такого контролю.

Ключові слова: тимчасове вилучення майна, кримінальне провадження, заходи забезпечення кримінального провадження, підстави тимчасово вилученого майна, суб'єкти тимчасового вилучення майна, забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи, прокурорський нагляд, судовий контроль, законність.

SUMMARY

Halas I.A. Temporary seizure of property as a measure for ensuring criminal proceedings. – Manuscript.

The thesis is for candidate's degree of law on specialty 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operational-Search Activity. – Dnipropetrovskiy State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Dnipro, 2019.

The author of the dissertation has provided theoretical generalization and a new solution to a scientific problem, which consists in solving a complex of theoretical and practical problems of legal regulation and the application of such a measure of ensuring criminal proceedings as a temporary seizure of property. As a result of the conducted study, the author has formulated a number of conclusions, suggestions and recommendations aimed at improving the temporary seizure of property.

The stages of the formation and development of temporary seizure of property in the criminal procedure of Ukraine have been revealed. The author has characterized the legal nature of temporary seizure of property, on the basis of which the author has determined its place in the system of measures for ensuring criminal proceedings. The legal analysis of the regulation of temporary seizure of property within the criminal procedural law of other countries has been carried out. The grounds for temporarily seized property have been revealed. The characteristics of the subjects of temporary seizure of property have been systematized and provided. The procedure for the return of temporarily seized property has been characterized. The state of guaranteeing the rights, freedoms and legitimate interests of a person during the temporary seizure of property has been studied and the means of their realization have been offered. The essence and content of the prosecutor's supervision during the temporary seizure of property have been clarified. The significance of judicial control over the observance of legality during the temporary seizure of property has been revealed; the forms of such a control have been distinguished and characterized.

Keywords: temporary seizure of property, criminal proceedings, measures for ensuring criminal proceedings, grounds for temporarily seized property, subjects of temporary seizure of property, guaranteeing human rights, freedoms and legitimate interests, prosecutor's supervision, judicial control, legality.